

ՎԱՀԱՆ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

ՀՈՎՎԱԿԱՆ ԱՅՑ ՀԵՂԻԱՀԱՅՈՒԹՅԱՆ

(Շարունակություն)

Հնդկաստանի Բոմբեյ քաղաքը, ինչպես ա-
սացիներ, գեղեցիկ, վաճառաշահ քաղաք է։
Հարուստներն այստեղ փարթևում կյանք են
վարում, ապրում են հոյակապ շենքերում և
վաչկելում բնության պարգևած բոլոր բարիք-
ները։ Սակայն, ուշադիր այցելուն տեսնում
է մյուս ծայրահեղությունը — փարթևում պա-
լատների կողքին գետնափոր հյուղեր ու ծա-
ռերի ճյուղերից հյուսած խղճուկ տնակներ,
առանց բակի, պարտեզի և այլ հարմարու-
թյունների։ Սրանց բնակիչները քաղաքի
թշվառներն են, որոնք մի կերպ քարշ են տա-
լիս իրենց տխուր գոյությունը։ Կա, սակայն,
այստեղ և մի այլ թշվառ դաս, որը չունի ո՛չ
մի անկյուն պատասպարվելու համար։ Այս
դասի մարդիկ գիշերում են փողոցներում,
քնում մայթերի վրա, մեծ մասամբ ծովա-
փում։ չունեն ո՛չ անկողին, և ո՛չ վերմակ։
Ինչպես տեղեկացանք, միայն Բոմբեյում,
փողոցներում գիշերում են մոտ կես միլիոն
շրջմոլիկներ։

Ինչպես Բոմբեյը, այնպես և Կալկաթա ու
Մադրաս քաղաքները, շատ խոնավ են, որի
հետևանքով, երեկոյան ժամը տասից, գե-
տինն արդեն թրջված է լինում։ Գիշերներն
անկողինը միշտ թրջվում է, ուստի և ամեն
օր արևի տակ են փռում և չորացնում։ Եթե
2—3 օրը մեկ անգամ շորերը խոզանակով
շմաքեն ու արևի տակ չփռեն՝ նրանք մամ-
ուկաղում են։

Հողվածի առաջին մասում մենք տկնարկել
էինք՝ թե Բոմբեյի հայ համայնքը գծափած
էր, սակայն պատճառները չէինք հիշատա-
կել։ Եվ որովհետև նման դեպքեր սովորա-
կան ևն եղել անցյալում և կարող են կրկի-
նվել Հնդկաստանի հայ գաղութի այլ հատվա-
ծում ևս, ուստի և պարտք ենք համարում
անդադարառաջ այդ հարցին։ Խնդիրն հետև-
յալն է։ — 1946 թվին Բոմբեյում տեղի է ու-

նենում Հայոց Եկեղեցական վարչության
ընտրությունը։ Վարչության կազմի մեջ, ի
թիվս այլ թեկնածուների, դրված է լինում
բողոքական Հովհաննես Նաջարյանի և կաթո-
լիկ Պետրոս Սահակի թեկնածությունը։ Նա-
ջարյանը տեսնելով, որ ինքը վարչության
մեջ չանցավ, մի բողոքագրով դիմեց մեզ՝
Նոր Զուլա, և խնդրեց բեկանել Պետրոս
Սահակի (Սահակյանի) ընտրությունը, որին
հանձնարարվել էր դանձապահությունը։ Ի՞նչ
խոսք, ընտրությունը օրինակաւ չէր, որով-
հետև օտար դավանության պատկանող մի
անձն, այն ևս կաթոլիկ, Հայաստանյայց Ա-
ռաքելական Եկեղեցու վարչական ապարա-
տում պատասխանատու պաշտոն չէր կարող
ունենալ, ուստի և հեռագրով ընտրությունը
բեկանեցինք։ Մենք ո՛չ մի կերպ չէինք կա-
րող Պետրոս Սահակյանին հաստատել վար-
չության անդամ, մանավանդ քիտեխինք՝ թե
ինչպիսի՜ քայքայիչ աշխատանք են կատա-
րել և այժմ կատարում են մեր եկեղեցու դեմ
ճիզվիտ կաթոլիկները։ Նրանք միջոցների մեջ
խտրություն չեն դնում՝ պայքարելու համար
Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու ա-
նադարտության և առաքելական մաքրության
ու պարզության դեմ։ Կաթոլիկները, հատ-
կապես Հնդկաստանում, մեծ գումարներ են
ծախսում և աշխատում մեր եկեղեցիների
կողմն հողամաս գնել ու հոյակապ տաճար-
ներ կառուցել, որպեսզի հայ ճանապարհով,
իրենց շքեղ եկեղեցին հակադրելով մեր հա-
մեստ, բայց հինավուրց ու պատմական խո-
շոր նշանակություն ունեցող եկեղեցուն,
իրենց ուսմունքն ու կրոնը տարածեն։ Իհար-
կե, այս չի հաջողվում նրանց Հնդկաստա-
նում։

Թե ի՞նչ միջոցներով են կաթոլիկները
պայքարում մեր եկեղեցու ու Սուրբառական
դուրեղանական Մայր Հայրենիքի դեմ, այդ

երևում է Հոռմի կամակատար Աղաջանյան կարգիմալի և նրա մանկավանդ Մկրտիչ Արզար վարդապետի (Ն. Զուլայի 30 հայ կաթողիկոսների առաջնորդ) խլրդային աշխատանքից: Ցավ ի սիրտ, պիտի նշել, որ մեր ազգայիններից ոմանք արտասահմանում ծանոթ չեն այս դավաճան «փեռ»ների գործունեության հետ և իրենց տունն են ընդունում նրանց, իսկ նրանք էլ, օգտվելով հայ առաքելականների անփորձությունից, ամեն ջանք գործ են դնում Հայ Եկեղեցին ներսից քայքայելու համար:

Յույց տալու համար՝ թե ի՞նչպիսի նուրբ ձևերով են կաթողիկ հոգևորականները պայքարում Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու դեմ, բերենք մի օրինակ: 1944 թ. Նոր Զուլայի կաթողիկոսների առաջնորդ փեռ Արզարը դիմում է Նոր Զուլայի Կրոնական խորհրդին և արտոնագիր խնդրում՝ շրջելու ամբողջ Հնդկաստանն ու Զափա կղզին՝ կրոնական հանգանակություն կատարելու հայ առաքելականների մեջ, Թեհրանում կաթողիկոսների համալսել Եկեղեցի կառուցելու նպատակով: Կրոնական խորհրդի հայ անդամները չեն ցուցաբերում պատշաճ զգուշություն և տրամադրում են փեռին խնդրած արտոնագիրը: Կրոնական այս անզգուշ վարմունքի դեմ բողոքներ եղել են: Այսպես, Բոմբեյի մեր ազգայիններից Քյաթիպյանը, մեզ ուղարկած մի կծու նամակով, դատապարտում էր Կրոնական խորհրդի վարմունքը: Արտոնագիր ստանալով, փեռը ասուք-փառք ճանապարհվում է Հնդկաստան և իր սև գործը տեսնում: Նա շրջում է իր ցանկացած վայրերը, դրամ կորզում մեր հավատացյալներից և շնորհակալության փոխարեն, Բոմբեյի հայոց եկեղեցու բակում, ծաղր ու ծանակի ենթարկում Հայ Եկեղեցին: Հետագայում, փեռը այդ նվիրատվություններով Թեհրանում կաթողիկ եկեղեցի կառուցեց:

Բոմբեյում եղած ժամանակ, փեռ Արզարը իջևանում է կաթողիկ Պետրոս Սահակի հյուրանոցում, այլ խոսքով՝ իր դավանակցի մոտ: Պետրոսը որոշ ցուցումներ ու դասեր է ստանում փեռից և սկսում գործել: Միակ մարդը Քյաթիպյանն է լինում, որ ժամանակին հասկանում է, թե ի՞նչ կործանարար հետևանք կարող է ունենալ Պետրոս Սահակի ընտրությունն ու հաստատությունը Հայաստանյայց Առաքելական Եկեղեցու կարևոր աշխատի մի օղակում, ինչպիսին ազգային եկեղեցու ավանդապահ—գանձապահ լինելն է, ուստի համարձակորեն դիմում է մեզ՝ խափանելու Պետրոսի ընտրությունը:

Ի լրացումն այս ամենի, պիտի ասել, հիշյալ Պետրոսը այնքան լավ նկարատեր անձն չէ: Նա սոսկալի հարեցող է թղթամու, օղու շիշը միշտ գրգռում է շիշում, առատաձեռն է, որով և հայ առաքելականների շրջանում համակրողներ ունի: Այդպիսի մարդիկ էին, որ ցանկանում էին Պետրոսին գանձապահ դարձնել: Կրքե երկուստեք բորբոքվել էին մինչև մեր Բոմբեյ հասնելը (12 ապրիլի 1948 թ.), ուր վերջնականապես, բեկանեցին ընտրությունը և հայ համայնքին բացատրեցինք մեր եկեղեցու հիմնական կանոնները ու համոզեցինք ապրել համեմաշխ ու խաղաղ:

Մենք կանոնադրապես դեպքի վրա, որովհետև նման դեպք տեղի ունի նաև կաթողիկոսում, որի մասին կիսոսենք հետագայում:

Բոմբեյի հայ համայնքի գոտության երկրորդ պատճառը միշտ եղել է, է և կլինի եկեղեցական վարչություն անդամ ընտրվելու չարաքաստիկ ձգտումը: Ցավ ի սիրտ, ընտրական իրավունքից օգտվողների մեծ մասն առաջադրում է իր թեկնածությունը, և ահա սկսվում է ամիմաստ ընտրական պայքարը: Այս փոքրիկ համայնքը թափանցիկ է բաժանվում, սկսվում են բամբասանքներ և անցանկալի խոսակցություններ: Համայնքի հասարակական կյանքն ավելոծվում է և ստեղծված միհն ավելի է խորանում: Համայնքայինները սկսում են դատազատ, քաղված կյանք վարել, միմյանց չեն բարևում, նույնիսկ եկեղեցում ողջունի ժամանակ միմյանց չեն ողջունում: Կան մարդիկ, որոնք քահանային անդամ չեն բաղրում:

Վերջին դաշտահանդեսի ժամանակ մենք մեծ ջանքեր գործադրեցինք հուզված մտքերը խաղաղեցնելու և համայնքի մեջ համեմատություն հաստատելու համար, որը, մատամբ, հաջողվեց մեզ: Հրաժեշտի ժամին մեր տված հորդորում ասացինք. «Սիրելի հայրենակիցներ, վաղը մեկնում ենք Դելի և ապա՝ Կարկաթա: Վերադարձին, մի քանի օր դարձյալ մնալու ենք ձեզ մոտ: Պողոս Առաքելի խոսքերով, ուզում ենք իմանալ՝ «Արդ, ո՞րպես կամիք, գառազանա՞ն և եկեղեցու ձեզ, եթե սիրով հոգւոյն հեղուկեան և արդարութեան և խոնարհութեան»: Համայնքի անդամները միաձայն գոչեցին. «Գալագանով չենք ուզում, վերադարձեք սիրով հոգւոյն հեղուկեան»:

Բոմբեյում մենք եղանակալի 12—28-րդ թե՛ եկեղեցում և թե՛ դաշտահանդեսներում, առիթ ունեցանք տեսնելու հայ համայնքի բոլոր անդամներին և ծանոթանալու նրանց հետ, բացառությամբ մի քանիսի, որոնք ի-

րենց հայ շէին համարում, այլ իտալացի, ֆրանսիացի և կամ ամերիկացի:

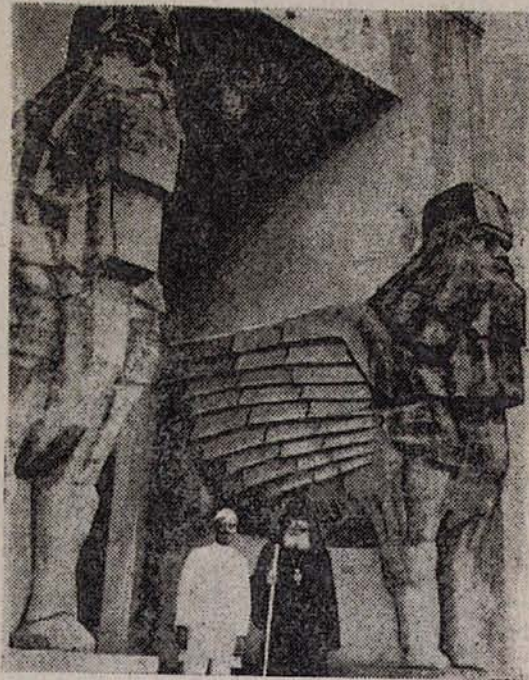
Նկեղեցական և համայնքին վերաբերող գործերի մասին կարևոր կարգադրություններ անելով, ապրիլի 28-ին Բոմբեյի Հայոց նկեղեցական վարչության նախագահի ընկերակցությամբ, սափառնակով, ճանապարհվեցինք Նոր Դելհի՝ Հնդկաստանի մայրաքաղաքը: Օդակայան ողջերթի էր եկել հայ համայնքը, որոնց օրհնելուց հետո, ժամը 1-ին սավառնակ մտանք: Դելհի հասանք ժամը 5-ին: Օդը հեղձուցիչ էր. բառիս լայն իմաստով շնչելու օդ չկար: Սոսկալի տանջվեցինք. գիշերը քնել չկարողացանք, որի հետևանքով հետևյալ առավոտ անուժ ընկած էինք անկողնու վրա և ոչինչ չկարողացանք ուտել:

Կալկաթայից մեզ դիմավորելու համար Դելհի էր եկել Նկեղեցական վարչության անդամ Սամի Բազիլը (Մեթատ Բարսեղյանը): Սա մի ժիր, աշխուժ վաճառական է, լավ ծանոթ քաղաքին, ուստի սրա ընկերակցությամբ շրջեցինք Հին և Նոր Դելհին: Հին Դելհին մի սոսկալի կեղտոտ, փոշոտ քաղաք է և գտնվում է հակասահիտարական վիճակում. խողերայի դեպքերն անսպախատ են: Այստեղ կա բազմադարյան ու հոյակապ մի հսկա տեմպլ (տաճար) չորս դարպասներով: Այս տեմպլի շուրջը և շուրան է. հարյուր հազարավոր մարդիկ իրար գլխի ժողոված ապրանք են վաճառում: Գոռում գոլումից մարդ կարող է խելագարվել: Սոսկալի փարշահոտություն է այստեղ. աշխատեցինք շուտ հեռանալ: Սամի Բազիլի հետ այցելեցինք հանրահռչակ Գանդիի սպանության և դիակիլիման վայրերը, որոնք արդեն ուխտատեղի էին դարձել:

Այլ պատկեր է ներկայացնում նոր Դելհին. կառավարական տունը, կառավարական կազմը, մինիստրությունները, սենատը, և դեսպանատները տեղավորված են այստեղ: Գեղեցիկ է կառավարական հսկա շենքը: Շենքերի երեք թառորդը միջարկանի են և ունեն մեծ պարտեզներ: Արևից ու շագից պաշտպանվելու նպատակով, տները այստեղ միջարկանի են կառուցվում: Քաղաքի այս մասը ունի ասֆալտապատ, բարեկարգ փողոցներ: Հյուրանոցները արտաքինով գեղեցիկ են, իսկ ներքուստ՝ տգեղ, կեղտոտ և հարմարությունից զուրկ: Համարների արժեքը չափազանց բարձր է:

Նոր Դելհիի հարավ-արևելյան մասում է գտնվում մայրաքաղաքի մայր տեմպլը, որը վերջերս է կառուցվել մի հարուստ հնդկի ծախսով: Տեմպլը հսկայական տարածություն է բռնում. ունի բարեկարգ պարտեզներ, ծառադիմեր: Տաճարը կառուցված է

կարմիր քարից, եռահարկ է. պատերը զարդարված են հնդկական հազարավոր շատուվածների մեծադիր նկարներով: Ջնայած շագին, մեր այցելած ժամանակ տասնյակ հազարավոր ուխտավորներ կային: Արգելվում է կոշիկներով տեմպլ մտնել. ստիպված ե-

Բոմբեյի Զաղաշտական մեհյանի մուտքը

ղանք հազնել թաղիքե հողաթափեր և ապա մտնել: Տեմպլի բակում, դարձյալ կարմիր քարից, կային մի քանի խոշոր փղերի արձաններ, իսկ տեմպլի պատերի վրա՝ կապիկների մեծադիր նկարներ: Հնդկները, ինչպես հայտնի է, պաշտում են նաև փղերին ու կապիկներին:

Ամբոխի մեջ մեր ուղադրությունը դրավեց մի նիհար ու և՛ փոքրահասակ աղջիկ, գլուխին մի կմախացած երեխայով: Թարգմանի միջոցով հարցրինք.

— Գրկած երեխան ձեր ի՞նչն է:

— Աղջիկն է, — պատասխանեց մանկահասակ կինը:

— Քանի՞ տարեկան եք:

— Տասներկու:

— Երեխա՞ն քանի տարեկան է:

— Երկու:

— Ուրեմն՝ քանի՞ տարեկան հասակում էք ամուսնացել:

— Ինը:

Իհարկե, պատասխանն ինձ համար շժմե-

ցուցիչ էր. պարզվում է, որ Հնդկաստանում 9 տարեկանը ամուսնանում ու մայր է դառնում:

Ամառը Դելհիում անտանելի շոգեր են, իսկ աշնանը ու ձմռանը՝ խիստ ցրտեր: Բոմբեյում, Կալկաթայում, Մադրասում և այլ քաղաքներում, ձմեռ չի վիճում իսկ Դելհիում և Դարզեհիլիք ամառանոցում վառարաններ կան ու նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներում արդեն սենյակները տաքացվում են:

Նոր Դելհիում այցելեցինք Սովետական և Իրանյան Դեսպաններին: Երկուսն էլ մեր պատվին ճաշկերույթ տվին: Մեր անցագիրը երկու դեսպանատներում կարգավորելուց հետո, մայիսի 6-ին ժամը 1-ին, մեր ուղեկիցների՝ Քեթենջյանի և Բազիլի հետ, սափառակով թռանք Կալկաթա քաղաքը, ուր կենտրոնացած է հնդկահայության կեսից ավելին, այսինքն՝ մոտ 1300—1500 հայեր: Անձրևների պատճառով, մի քանի հարյուր կիրովետր ճանապարհը բռնված էր ամպերի թանձր պատնեշով, որի հետևանքով սափառակը մեծ դժվարությամբ ժամերով անցնում էր ամպերի բլուրների միջով: Ժամը 5.15-ին հասանք Կալկաթայի Դումդում օդակայանը: Ընդառաջ էին եկել Կալկաթայի Հայոց Եկեղեցական Վարչության լրիվ կազմը, գլխավորությամբ վարչության նախագահ Մակ Զոնի, քահանայական դասը և համայնքի մի մասը:

Ներկաներին հաղորդեցինք Վեհապառ Հայրապետի օրհնություններն ու ողջունները և Մայր Հայրենիքի ժողովրդի եղբայրական ջերմ համբույրները: Օդակայանի դահլիճը թնդաց կեցցեններով՝ ի պատիվ Մայր Հայրաստանի և Վեհի:

Մանոթանալով ընդառաջ եկողներին, հյուրասիրվեցինք սառը ջրերով և ապա ճանապարհվեցինք քաղաք, որն օդակայանից 30 կիրովետր հեռու է: Առաջնորդվեցինք Ս. Նազարեթ եկեղեցին, ուր հասանք ժամը 8-ին: Եկեղեցու գավթում սպասում էր հավատացյալների հոծ բազմություն: Բարձր զանգակատնից զանգերն ազդարարում էին առաջնորդի գալուստը: Կային նաև մեծ թրվով հնդիկներ: Կալկաթայի Եկեղեցական Վարչության անդամ-կառավարիչ Զ. Հա-նանյանը մի թերթում այսպես է նկարագրել մեր ժամանումը.

«Եկեղեցու զանգակների ղողանջն այդ երեկո հուզմանախառն լացի ու կարոտի հառաչանքի սրտամաշ մթնոլորտ էր կարծեք ստեղծել: Զգացված էր նաև ինքը՝ Առաջնորդ Հայրը: Մեծ ու անսպասելի եղավ նրա հուզմունքը, երբ ներս մտավ եկեղեցու բակը և հայացքն ընկավ աշնտեղ մոռացության հափտեհական լուծված ծոցում պա-

րուրված հայրենակիցների մոտ երեք հազար գերեզմանաքարերի վրա: Հարվածը շանթահարիչ էր: Չկարողացավ առաջանալ, քիչ կանգ առավ, զսպեց հուզումը, կամացով սրբեց աչքերից թափվող արցունքը և հետո շատ դանդաղ ու խորհրդավոր կերպով առաջանալ սկսեց, մտախոհ ու կարեկից ոգով»:

Հիրավի, հարվածը շանթահարիչ էր, որովհետև չէր կարելի մտածել, որ եկեղեցու փոքրիկ գավթում այսքան գերեզմանաքարեր կան: Հնդկաստանը Զուլայից գաղթած հայերի համար եղել է և է համատարած գերեզմանոց: Ահա թե ո՞րն է ներգաղթի և արտագաղթի տարբերությունը: Առաջին դեպքում իրագործվում է ազգահավաքի և ազգապահպանման գաղափարական վեհ ու նվիրական գործը, իսկ երկրորդի՝ արտագաղթի պարագաներում, օտար հորիզոններում, կլիմայական ու դժոխային պայմանների պատճառով՝ հայ ժողովրդից անջատված հատվածը կորցնում է իր ազգային ինքնությունությունը և ոչնչանում:

Ժամը 9-ին մեզ առաջնորդեցին Հովսեփ Մադաթի հյուրանոցում պատրաստած բնակարանը:

Անհրաժեշտ ենք համարում աշխարհի այս կարևոր քաղաքներից մեկի՝ Կալկաթայի մասին, մի քանի համառոտ տեղեկություններ տալ:

Խնչպես հայտնի է, Անգլիան 250—300 տարի իր փշխանութիւն տակ է պահել Հնդկաստանը: Սկզբնական շրջանում Կալկաթան մի աննշան փոքրիկ քաղաք է եղել, սակայն հետագայում, շնորհիվ այն համագամների, որ նա Հոալլի խոր ու լայն նավարկելի գետի ափին է տեղավորված, կարճ ժամանակվա ընթացքում, զարգացել է և դառել Հնդկաստանի ամենախոշոր առևտրական կենտրոնը:

Քաղաքն ունի տասնյակ հազարավոր առևտրական հաստատություններ. կան բազմաթիվ բանկեր, հյուրանոցներ, թանգարաններ, հարուստ կենդանաբանական և բուսաբանական արգիլներ: Կենդանաբանական այգում կային բազմատեսակ առուծներ ու վագրեր, ռնգեղջյուրներ, հայրուղավոր կապիկներ, մի քանի տեսակ փղեր, թուփակներ, գիշատիչ կենդանիների հազվագյուտ օրինակներ և այլն: Մեզ վրա քստմնելի տպավորություն թողեցին զանազան տեսակի օձերը, առանձնապես կորբա օձերը: Սրանք սովորական օձից երկար են, չափազանց թոճավոր, համարձակ ու մեծ ավերածություն են գործում բնակչության մեջ: Կորբա օձերի մի տեսակը հողի գոյն ունի, մի այլ տեսակի մաշկը ծածկված է սև ու ոսկե-

գույն օղակներով: Ունեն շանթող ու զարհուրելի հայացք և տափակ գլուխ: Սրանք կիսով չափ սողում և կիսով չափ գլուխը բարձր պահած հարձակվում են: Ի դեպ, մի անգամ ավտոյով անցնում էինք Կալկաթայի ծալրամասերի փողոցներից մեկով, տեսանք, որ մի քանի խղճուկ տնականերից դիակներ էին դուրս հանում: Մեքենավարը մի պահ կանգ առավ և բացատրեց, որ այս գիշեր կորրա օձը այստեղ 25 հոգի է թոճակորել, որոնց տանում են ահա այրելու: Սա ինձ համար մի արտակարգ տեսարան էր, իսկ տեղացիներից ոչ ոք չէր հետաքրքրվում: Ըստ երևույթին, նրանց համար դա մի սովորական, աննշան դեպք էր:

Գարանի մեծ դահլիճի դարդն է կաղմում մի շափաղանց մեծ յուղաներկ կտավ, որի վրա ոտա աշխարհահռչակ ծովանկարիչ Վերեշչագինը նկարել է հնդիկ երեք ուսուցանների՝ բաղմած շքեղ զարդարված փղերի վրա և շրջապատված հանդիսատեսներով: Նկարը հետաքրքրական է թե՛ սյուժեյով և թե՛ որպես նկարչական հազվագյուտ գործ: Այցելուները խմբվում են այս դահլիճում և երկար, շատ երկար դիտում այդ հոյակապ գործը:

Հիշատակության արժանի է բրիտանական Ս. Պոլոս մայր եկեղեցին, կառուցված գոթական ոճով, որ տեղադրված է քաղաքի ամենալավագույն մասում: Այս եկեղեցին,

Հեղկակաճ մեկյան Բոմբեյում

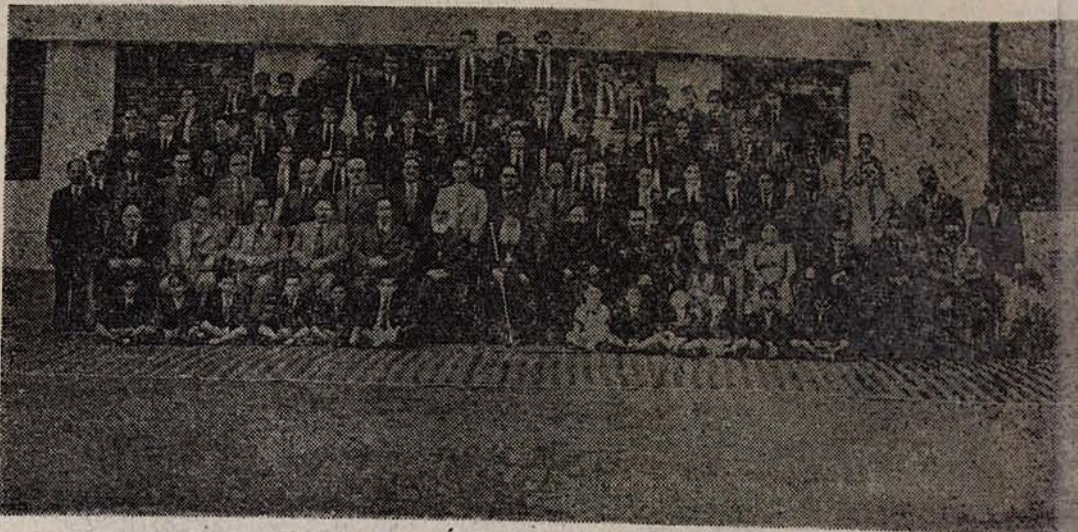
Քաղաքն ունի հոյակապ հուշարձաններ, փողոցներում և հրապարակներում բաղմած թիվ բրոնզյա արձաններ, մեծ մասամբ հեծյալ: Սրանք բրիտանական երբեմնի նահանգապետներն ու փախարքաներն են: Հուշարձաններից ամենանշանավորն է բրիտանական մայր եկեղեցու մոտ գտնվող, քաղաքի արևմտյան կողմում լայնահատ, մարմարյա մի հսկա շենք, որ կառուցված է ի պատիվ Վիկտորիա թագուհու և կոչվում է «Վիկտորիա մեմորիալ»: Սա մի թանգարան է, բաղմած ի հարկաբաժիններով, սակայն պատմական նշանակություն ունեցող քիչ էքսպոնատներ կան: Վիկտորիայի իրերից կա մի հին պիանինո: Թան-

Հնդկաստանում մեր եղած ժամանակ, վաճառվում էր մեկ միլիոն ուսիտով: Որովհետև հայոց Ս. Նազարեթ եկեղեցին ընկած է քաղաքի հետամասաց, հակասամիտարական, ծուռ ու մուռ նեղլիկ փողոցների վրա և հեռու է հայ հավատացյալների բնակության թաղամասերից, ուստի և խորհուրդ տվինք եկեղեցական վարչության անդամներին և հայ հարուստներին՝ ձեռք բերել բրիտանական այդ հոյակապ եկեղեցին:

Կոռթյամբ չի կարելի անցնել Կալկաթայի «Նոր Շուկայի» վրայով. սա ունի ուրույն ոճ և իր ճոխությամբ ու հարստությամբ աշխարհի խոշորագույն շուկաներից մեկն է համարվում:

Կալկաթայում կան բազմաթիվ հոյակապ հնդկական մեհյաններ՝ իրենց շքեղազարդ շատվածներով։ Աշնան վերջում հնդիկները մեծ շուքով տոնում են իրենց շատվածների տոնը։ Տոնակատարությունների ավարտման նախորդին, մեհյանների համալսերը բրոնզից, թանգարժեք կտորներից, ու մետաղներից կուռքեր են շինում ու զարդարում։ Նշանակված օրը, մեծ

նից մոտ 180—190 տարի առաջ, Քրանիան ծառից մի ոստ են բերում ու տնկում այդում։ Այժմ այս ոստից աճել ու զարգացել են 580-ից ավելի ծառեր, որոնք իրենց բաժանված կամ կտրտված չեն, այլ կը մյուսի անբաժան շարունակություն։ Կազմում։ Մառերն ունեն հաստ բուն և շիղ շարքերով բռնել են մի պատկառաւ տարածություն։ Ունեն խիտ սաղարթն մ

Իրանա-Հնդկաստանի թեմի առաջնորդ Գերաշնորհ Վանան Արքեպիսկոպոսը Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական ձեմարանի ուսուցչության և աշակերտության հետ

բազմություններ, երաժշտություններ, երգով ու պարով, երեկոյան ժամը 8—10-ը, շատվածները բերում են Հուգլի գետի ափը, այստեղ ևս կես ժամ, մի ժամ պարերով ու երաժշտությամբ մեծարում և բացականչություններով ձգում են նրանց գետը։ Միլիոնավոր ուսուցիչներ են ծախսվում այս ծիսակատարության վրա։

Եղանք մի քանի տեմպներում պաշտամունքի ժամանակ։ Թմբկահարություններ ու մի քանի երաժշտական գործիքների ընկերակցությամբ մի խումբ հավատացյալներ, տեմպի մի անկյունում, մեծ աղմուկով աղոթք են անում, իսկ ժողովուրդն ազատ զբոսնում է։ Մեղ համար խիստ տարօրինակ էր նման ձևի պաշտամունքը, որովհետև բացակայում է կարգ ու կանոնը։

Կալկաթայի բուսաբանական այգին գրտնվում է Հուգլի գետի ափին։ Այգին մեծ տարածություն է բռնում. ունի հետաքրքիր ու հարուստ ֆլորա։ Մառերից ամենահետաքրքրականն է Քրանիան՝ կոչված ծառը։ Հնդիկները պաշտում են այս ծառը։ Սրա-

նման ծառ Հնդկաստանում կա միմիայն։ Մարդասիր բուսաբանական այգում, սակայն սա, համեմատած Կալկաթայի Քրանիան հետ, մի ողորմելի ծառաշարք է։ Հաստոտ մասնագետներ են հսկում բանիանի աճեման, զարգացման ու խնամքի վրա։

Մի անբաժան տեղի հովիվ Տեր Արամյանը Բահանա Միրզայանի հետ այցելելով ղիակիզարան. այստեղ 7—8 խարուկներում վրա այրում էին մեռածների դիակները։ Ե ղարք ղիակներ էլ տոնական զգեստներ հագցրած, դիակիզման հերթի էին սպասում։ Հուգլայկայություններից ոչ ոք չէր առաջնորդում։ Դիակիզումից հետո մեռածի աճյունը, ժողովում էին ու թափում Հուգլի գետը։ Հնդիկների հավատքով, մեռածի աճյունը այստեղից անցնում է Գանգես սրբազան գետը, որը թափվում է դրախտի մեջ. տրեմն՝ աճյունը հանգիստ է առնելու դրախտում։

Դիակիզումն արժե 15—165 ուսի, նա յած թե ինչպիսի փայտով են այրում։ Կան հասարակ, միջակ և հոտավետ, թանկարժեք

փայտեր: Ունեւոր դասը հոտաւիւտ փայտերով է այրւում:

Ինչպես Բոմբեյում, այստեղ ևս կան բազմաթիւ ուկղոններ: Ռիկշովալանները (ռիկշո քաշողները) անվերջ վազելու և ծանր բեռներ քաշելու պատճառով, ապրում են միջին հաշվով 25—30 տարի: Ռիկշովալանները կմախքացած, վտիտ ու անկենդան մարդիկ են, ապրում են զրկանքի ու կիսաքաղց վիճակում: Երբեմն այս փոքրիկ կառքի վրա առողջ փառք բազմում են երկու գիրուկ անգլիացիներ, յուրաքանչյուրի ծնկների վրա մի երեխա. և ահա դժբախտ ուկղոնալան, 7—10 կիլոմետր, որպես գրաստ, քաղաքի մի ծայրից մյուսն է փոխադրում նման անսիրտ մարդկանց:

Պատմութունից հայտնի է, որ հայերը մեր թվականութունից դեռ շատ առաջ, առևտրական կապեր են հաստատել ինչպես Հնդկաստանի, աֆրիկայի և Ճենովայի, Վենետիկի, Հոլանդիայի և արևմտյան մի շարք երկրների հետ:

1605 թ. շահաբասյան մեծ գաղթի ժամանակ, Շահաբասի հատուկ կարգադրությամբ Հին Ջուղայի հայութիւնը տեղահան արվեց. 17-րդ դարի կեսերից, սկսվեց ուժեղ հալածանք Երանց դեմ: Եվ ահա այդ ժամանակ մեծ թվով նոր ջուղայեցիներ, գաղտնի, ընտանիքով փախան Հնդկաստան և բնակութուն հաստատեցին այնտեղ, պարապելով վաճառականությամբ: Կան նաև տեղեկութուններ, որ Հնդկաստանի այլ և այլ քաղաքներում հայեր են եղել դրանից առաջ ևս: Չենսուրայի հայերը, տեսնելով Կալկաթայի զարգացումը և բարգավաճումը, փոխադրվում են խոստմնալից այս քաղաքը: Հայերը, որպես ճարպիկ, համարձակ վաճառականներ, առևտրի ասպարեզ են նետվում և պատվավոր տեղ գրավում: Մեծահարուստ, հայրենասեր աղա Նազարեթը 1724 թվականին Կալկաթայում, իր հաշվով, կառուցում է Ս. Հովհաննես Կարապետի անուանով մի եկեղեցի: Հետզհետե Կալկաթա են

տեղափոխվում նաև Սուրաթի ու Սելիդաբադի հայ վաճառականները:

Հայրենասեր ջուղայեցիները, բնականաբար, պիտի ստեղծեին նաև իրենց կուլտուրական կյանքը: Եվ, հիմալի, 1757 թ. արդեն նրանք ունեին մի դպրոց, իսկ հետագայում, 1821 թ., Մնացական Վարդանյանի ջանքերով, հիմնադրվում է Կալկաթայի Հայոց Մարդասիրական Ճեմարանը, որի նպատակն է եղել այս հեռավոր ափերում վառ պահել հայերի մեջ լեզուն, կրոնը, ազգային պատմութիւնն ու գրականութիւնը, հետո պահել մատաղ սերնդին ծտաբամբուլութունից և տալ նրանց հայեցի դաստիարակութիւն: Այս նպատակով հրավիրում են ժամանակի ականավոր գրականագետներ՝ Մեսրոպ Թադիաղյանին, Գեորգ Թուրյանին, հայկաբան Մեսրոպ Սեթին և ուրիշներին:

Ճեմարանի ուսանողները գիշերօթիկ են և պահվում են Ճեմարանի հաշվով: Ցավով պիտի նշենք որ Ճեմարանը մինչև այժմ էլ ակնկալված արդյունքը չտվեց: Ճեմարանն իր եկամուտներով է ապրել: Վերջին տարիները, պատերազմի հետևանքով, սննդամթերքների արժեքի բարձրացման պատճառով, Ս. Նազարեթի Եկեղեցական Վարչութիւնը մի զգալի գումարով օգնութիւն հասավ:

Ճեմարանի սեփական շէնքը գտնվում է քաղաքի կենտրոնական մասերից մեկում. ունի ընդարձակ բակ, մեծ լողարան, գրադարան-ընթերցարան, լուսավոր դասարաններ, ճաշարան, կանոնավոր նվազախումբ և երգեցիկ խումբ: Դպրոցի տեսուչը, ըստ Ճեմարանի կանոնադրության, պիտի լինի Հայաստանյայց Առաքելական եկեղեցու հետևող մեկը, լավ գիտցող գրաբարը, հայոց պատմութիւնը, կրոն և այլն, սակայն, դժբախտաբար, այսօր այդ կարևոր պաշտոնը հանձնված է անգլիացի կաթոլիկ մի սպայի, որը հայերի մասին հեռավոր գաղափար անդամ չունի:

(Շարունակելի)